

TURKISH
ACADEMIC
RESEARCH
REVIEW

TÜRK
AKADEMİK
ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Sözlü Gelenek Öznesi Olarak Saz Şairi / Âşık / Halk Şairi Terimleri ve Karakteristik Özellikleri

Notions of Bard/Wandering Minstrel/Minstrel as the Subject of Oral Tradition and Their Characteristics

Okan ALAY

Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi
Beytepe-Ankara / Türkiye
okanalay@hacettepe.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3065-5705

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü-Article Type | Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi-Date Received | 24 Şubat / February 2020

Kabul Tarihi-Date Accepted | 28 Mart / March 2020

Yayın Tarihi-Date Published | 30 Mart / March 2020

Yayın Sezonu | Ocak – Şubat - Mart

Pub Date Season | January – February- March

Atıf/Cite as: Okan, Alay, Sözlü Gelenek Öznesi Olarak Saz Şairi / Âşık / Halk Şairi Terimleri ve Karakteristik Özellikleri/ Notions of Bard/Wandering Minstrel/Minstrel as the Subject of Oral Tradition and Their Characteristics. tarr: Turkish Academic Research Review, 5 (1), 91-104 doi: tarr.693458

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Sözlü Gelenek Öznesi Olarak Saz Şairi / Âşık / Halk Şairi Terimleri ve Karakteristik Özellikleri¹

Okan ALAY²

Özet

Sözlü gelenek kadim bir geçmişe sahip olup temsilcisi/aktarıcısı olan öznelere geçmişten beri farklı adlar ve niteliklerle var olagelir. Halk edebiyatı ve şiiri odağında başka coğrafyalarda farklı adlarla bilinse de, Anadolu sahasında çoğunlukla saz şairi, âşık ve halk şairi terimlerinin tercih edildiği görülür. Bu terimlerin her biri kültürel birikimin yansıması olarak önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada adı geçen terimler değerlendirilerek saz şairi adının neden tercih edildiği ve karakteristik özellik olarak neler taşıdığı irdelenmiştir. Saz şiirinin müzikle bağlantılı olarak icra edilmesi, şiirlerde müzikalitenin dikkat çekmesi, sazın ilham ve hünerin taşıyıcısı olarak konumlanması bu şiir geleneğinin saz şiiri olarak tanımlanmasına imkân sunmaktadır. Saz şairinin yanı sıra “âşıklık geleneği” çerçevesinde âşık ve aidiyet bağlamında halka atıfta bulunarak halk şairi adının kullanımı değerlendirilmektedir. Ayrıca söz konusu sözlü gelenek öznesinin, geçmiş kültürel birikimi aktarırken belli başlı bazı karakteristik özelliklere haiz olduğu dikkatlere sunulmaktadır. Bu bağlamda âşıklık geleneği çerçevesinde şekillenen saz-söz ustalığı, doğaçlama söylemek, telden-dilden atışmak, mahlas kullanmak gibi bazı niteliklerin yanında, gönül ehli olmak, doğruluk, kanaatkârlık, kadre rıza göstermek gibi özellikler saz şairi/âşık/halk şairi öznesinin tamamlayıcı öğeleri olarak değer kazanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sözlü Gelenek, Saz Şairi, Âşık, Halk Şairi, Karakteristik Özellikler.

Notions of Bard/Wandering Minstrel/Minstrel as the Subject of Oral Tradition and Their Characteristics

Abstract

The oral tradition has an archaic history and its subjects as the representative/narrator have been called with different names and with different characteristics over time. Although it is

1 Bu çalışma, “Alay, Okan. ‘Türk Saz Şiirinde Yergi, İroni ve Mizah, Fırat Üniversitesi, 2015, Elazığ’ adlı doktora tezinden yararlanarak üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi, Beytepe-Ankara / Türkiye. okanalay@hacettepe.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-3065-5705

called with different names in different geographies in terms of folk literature and poetry, it is seen that most of the time the terms such as bard, wandering minstrel, and minstrel are used in Anatolia. Each of these terms has an important place as the reflection of cultural accumulation. The stated terms were analyzed and why the term bard was used as well as its characteristics were discussed. The fact that bards perform their art through music, that musicality is drawn attention in poems, and that saz (a traditional musical instrument) is positioned as the representative of inspiration and talent, makes it possible to call those performing it as bards. In addition, the use of the term minstrel was addressed by referring to the public within the context of minstrel and belonging in “the tradition of being a minstrel”. Moreover, the fact that the subject of oral tradition has some certain characteristics while narrating the cultural accumulation is discussed. In this context, characteristics such as mastery in saz/lyrics, improvisation, call-and-response duet, using pseudonyms as well as competence in feelings, righteousness, being content with what one has, and bowing to the inevitable, become valuable as complementary elements of the subjects of bards, minstrels, and wandering minstrels.

Key Words: Oral Tradition, Bard, Minstrel, Folk Poet, Minstrel Characteristics.

Giriş

Sözlü geleneğin en önemli temsilcisi ve aktarıcısı olan halk şairlerinin kadim bir geçmişi vardır. Bu bağlamda Türk halk şairliği kökleri İslam öncesi Orta Asya’daki yazılı edebiyat öncesi sözlü döneme dek uzanır. Günümüzde, “saz şairi” “âşık” veya “halk şairi” olarak adlandırdığımız kişiler, birbiriyle bağlantılı olarak farklı adlarla anılmakta olup İslami dönem halk şairindeki misyonlarından çok daha fazlasına sahip kişilerdir.

Bu geleneğin temsilcileri, Türklerin İslamiyet öncesi, İslam ve Batı medeniyetleri dairesiyle olan irtibatıyla uyumlu olarak aslında üç temel tip esasında var olagelir:

“Birinci tip, muhtelif Türk boylarında ‘ozan, baksı, kam, şaman’ vb. adlarla anılan şair ruhanilerdir. **İkinci tip, İslamiyet döneminde dinî-tasavvufî Türk edebiyatı [ayrıca Dertli, Karacaoğlan gibi isimler örneğinde ladinî]** denilen, dinî olmayan bir âşıklık geleneğinin de] tesiriyle ortaya çıkan ‘âşık, Kaygusuz Abdal, Âşık Yunus, Süleyman Çelebi’ gibi şahsiyetlerdir. **Üçüncü tip ise, Batı medeniyeti dairesine giren** ‘sazcı, saz ustası, saz sanatkârı, bağlama üstadı’ gibi adlarla anılan ‘modern âşık’.”³

Tarihsel süreç içinde kam-baksı-şaman gibi adlarla anılan tipler, Türklerin İslamiyet öncesi döneminde pagan, şaman veya Gök Tanrı inancının dinsel, büyüsel ve ruhanî yönleri etkin olan ve toplum içinde önemli bir sosyal statüye sahip olan temsilcilerdir.

3 Abdurrahman Güzel-Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 6. b., Ankara, 2010, s.236.

Birçok nitelik ve farklı misyonu kendisinde barındıran söz konusu halk şairliği geleneği hususunda Fuad Köprülü şu bilgileri aktarır:

“İslamlık öncesi dönemde şairlik, hekimlik, müzisyenlik ve büyücülük gibi görevleri aynı kişi üstleniyordu ve bu kişilere, Altaylarda ‘kam’, Kırgızlarda ‘bakşi’, Yakutlarda ‘oyun’, Tunguzlarda ‘şaman’ ve Oğuzlarda ‘ozan’ deniyordu. Bu çok yönlü özellikleri olan halk sanatçılarının tanrılara kurbanlar sunmak, ölünün defnedilmesini sağlamak, hastalıkları tedavi etmek, ölümlerin ruhlarını semaya yollamak ve hatıralarını yaşatmak gibi çeşitli dinî ve toplumsal görevleri de vardır.”⁴

İslam öncesi Türklerin hayat tarzı ve sosyokültürel yapıyla ilintili olarak kam, baksı, şaman ve ozan gibi adlarla anılan dinsel, sosyal ve kültürel yönleri iç içe olan sözlü gelenek temsilcileri eğlence, yas ve anma gibi törenleri yönetir, sözlü icralarda bulunurdu.⁵ Söz konusu bu temsilciler aracılığıyla söylenen şiir ve ezgiler Türk sözlü gelenek şiirinin oluşmasına ve gelişmesine imkân tanır. Bu noktada bireysel duygulardan toplumsal sorunlara dek birçok konuda adeta çağının tanığı olan sözlü gelenek temsilcilerinin gelenekle ilintili olarak dikkat çeken bazı karakteristik özellikleri ortaya çıkar. Saz-söz ustalığı, doğaçlama söylemek, tel-den-dilden atışabilmek, gönül ehli olmak, kanaatkârlık, doğruluk gibi belli başlı bazı nitelikler bu karakteristik özellikler arasında yer alır. Bu çalışmada önce saz şairi/âşık/halk şairi terimlerine, sonrasında bu temsilcilerin karakteristik özelliklerine değinilecektir.

Saz Şairi / Âşık / Halk Şairi Terimleri

Türk halk edebiyatında, Anadolu sahasında sözlü gelenek öznelerine dair başka adlandırmalar olsa da saz şairi, âşık ve halk şairi terimleri daha çok kullanılır. Bu terimlerin yanında farklı Türklerin yaşadığı diğer coğrafyalarda başka adlara da rastlanılır.

Farklı Türk boylarında “kam”, “şaman”, “oyun”, “baksı” olarak adlandırılan ve çok yönlü özelliklere sahip olan sanatçılar, İslami dönemle birlikte artık eski etkinliklerini yitirmeye başlar ve yeni dönemin gereklerine uygun olarak yerlerini zamanla ozanlığa bırakırlar. Sonraki dönemlerde ise saz şairi, âşık ve halk şairi adları tercih edilir. Zira Türklerin İslamiyet’e geçişiyle birlikte yeni bir yaşam tarzına geçilir, yeni yurt edinme çabaları, bu dini yayma girişimleri, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçme uğraşısı gibi birçok etken, haliyle halk edebiyatı ve onun bir yansıması olan saz şiirini ve temsilcilerini de etkiler. Böylece özellikle 9. yüzyıldan başlayarak Türklerin Anadolu ve Balkanlar’ı yurt edinip yerleştiği döneme kadarki tarihî süreç içinde farklı adlarla anılagelen âşıklar artık yeni bir hüviyete bürünen âşıklık şiiri temsilcileri olarak varlıklarını sürdürür. Saz çalan, diyar diyar gezen, hatta “Hak âşıkları” olarak bilinen bu kişiler, adeta âşık edebiyatıyla özdeşleşerek bu kültürel mirası geçmişten günümüze taşıya gelir.

⁴ M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s.57.

⁵ Birol Azar, “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Türk Saz Şiiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl, 2007, C.: 17, S.: 2, s.120.

İslami dönemle birlikte yeni bir mecrada ve kendine özgü dinamiklerle gelişim gösteren saz şiiri, köklü bir geleneğin taşıyıcısı olan âşıklarla temsil edilirken, kimlerin âşık olup olmadığı, ya da âşıklar için ayrıca hangi adların kullanılabileceği tartışılabilir. Bu konuda Pertev Naili Boratav halk şairlerini; “Ekseriyet itibarıyla saz çalan ve şiirlerini sazla söyleyen şairler”⁶ olarak tanımlamaktadır.

Boratav, ayrıca son devirlerde saz çalmadıkları halde âşık tarzında şiirler yazıp söyleyen şairlerin halk şairi olarak kabul edilemeyeceğini, ancak âşık tarzını taklit eden, heceyle manzumeler meydana getiren şairler olarak nitelenebileceğini belirtmektedir.⁷

Kanaatimizce Boratav’ın bu tanımlaması halk şairi teriminin ancak bir yönüne işaret etmektedir. Zira geçmişten günümüze kadar tarihî gelişim içinde söz konusu edilen terimin başka özellikleri de olduğu görülmektedir. Denilebilir ki halk şairi; telden (sazlı) veya dilden (sazsız), irticalen veya yazarak usta-çırak geleneği esasına bağlı olarak şiirler söyleyen-yazan halk sanatçısıdır. Bu anlamıyla saz şairi olarak adlandırıldığı gibi âşık olarak da anılmaktadır.

Bu bağlamda İslamî dönem Türk edebiyatıyla birlikte özellikle Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasında Türk-İslam kültürü ile gelişimini ozanlarla sürdüren saz şiiri, artık “âşık” ve “halk şairi” kavramlarıyla da tanışmış olur. Böylece artık “ozan” yerine daha çok “âşık” ifadesi tercih edilirken, “kopuz” da yerini “bağlama-karadüzen-cura” gibi sazlara bırakır.

Fuad Köprülü, Saz Şairleri adlı eserinde, “Halk Kitlesinin Âşıklar Hakkındaki Telâkkisi” ve “Âşıkların Kendi Haklarındaki Telâkkileri” kısımlarında âşık adının halk arasında saz şairlerine verilen bir ad olduğunu ve bu kişilerin birçok menkıbeye konu olmuş; maddi aşktan manevî aşka yükselen kimseler olduğunu söylemektedir.⁸ Aynı eserde yine halkın inancına göre âşıkların genellikle saz çalıp şiir söylemeyi de ilahî vasıtalarla, yani bir mürşidin, pirin ya da Hızır’ın rüyada veya gerçekte tecellisi ile öğrendiklerine inanıldığından söz edilmektedir.

Köprülü ayrıca âşıkların yüksek sınıfa mahsus şiirler yazan, klâsik şair olan “kalem şairleri” ve halk arasında irticalen şiirler söyleyip onları saz ile çalıp söyleyen “meydan şairleri” olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtmektedir. Kalem şairi tabirini halk şiirinde, saz çalmadan geleneğe uygun şiirler yazan kimseler için kullanıldığı, meydan şairinin ise halkın içerisinde sazları eşliğinde irticalen şiirler söyleyen halk şairleri olduğunu ifade etmektedir.⁹

Halk şiiri kültüründe ferdi üretim çerçevesinde şiirler söyleyen halk şairlerinin tarihî süreç içinde salt bir adla değil, birçok farklı adla anılır. Bu çerçevede; “ozan, âşık, saz şairi, halk şairi, kalem şairi, badeli âşık, hak âşığı” gibi adlar kullanılır. Konuyla ilgili olarak bilimsel çalışmalarda bulunan Fuad Köprülü, âşık edebiyatı temsilcilerini “âşık” ve “saz şairi” terimleri ile tanımlar. Ayrıca; “Bunlar, halkın telakkisine göre Hak âşıklarıdır ve ilham kaynakları daima ilahidir.” diyerek “hak âşığı” terimini de dikkatlere sunmuştur.¹⁰

6 Pertev Naili Boratav, *Halk Edebiyatı Dersleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s.83.

7 Pertev Naili Boratav, a.g.e., s.83-84.

8 M. Fuad Köprülü, *Saz Şairleri*, 3. b., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.26-29.

9 M. Fuad Köprülü, a.g.e., s.28-29.

10 M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s.165.

Hak âşıklarının ilham kaynağının ilahi olduğu anlayışından hareketle bu âşıkların aynı zamanda rüya motifi sonucu âşık olan kişiler olduğu ve çoğunlukla tasavvufi konuların ağırlıkta olduğu şiirler söyledikleri düşüncesine ulaşılmaktadır.¹¹

Bu anlamda 17. yüzyıl âşıklarından Kuloğlu; çağdaşları olan Kayıkçı Kul Mustafa, Kâtibi ve Geda Muslı gibi şairlerin kendisi gibi “Hakk’ın emri ile dile geldiklerini” ifade ederek badeli âşıklardan olduklarını şöyle dile getirmiştir:

“Bir canım var, o da yoluna fedâ
Affolsun günahım sen eyle duâ
Kuloğlu, Kayıkçı, Kâtibi, Gedâ
Hakk’ın emri ile dile gelmiştir”¹²

Saim Sakaoğlu da halk şairi için kullanılan terimleri; “âşık, badeli âşık, halk âşığı, ozan, halk ozanı, sazlı ozan, çöğür şairi, kalem şairi, meydan şairi, halk şairi, Hak şairi (âşığı)” olarak tespit edip her birinin tarihi süreç ve kültürel ortamlara göre kullanım özelliği gösterdiğini belirtmektedir.¹³

Saz şiiri temsilcileri için tarih boyunca çok farklı adların kullanıldığı ve her birinin âşıklık kavramının ve âşıklık geleneğinin bir yönüne vurgu yaptığı bilinir. Bu anlamda âşıkların bir geleneğe göre yetişmesi ve usta âşık olup halk şiirine katkıda bulunması hususunda âşıklık geleneği ayrıca önem arz eder. Burada söz konusu edilen adlardan saz ve söz ilişkisi çerçevesinde doğaçlama veya yazarak usta-çırak ilişkisi içinde şiirler söyleyen-yazan halk sanatçısı için “saz şairi” veya “âşık” terimleri uygun görülür. Her iki adlandırma da saz şiirinin, âşıklık geleneğinin kültürel değerlerini bünyesinde taşıması ve onu geçmişten günümüze taşıyarak temsilcisi konumunda olan şairleri nitelemesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Sözlü yaratıcılıkta söz-ezgi odağında müzik, sözlü kültür ürünlerinin ezberlenmesi, korunması ve yayılmasında dinamik bir güce sahiptir. Kam, baksı, ozanların kopuz, âşıkların saz/bağlama eşliğinde icrada bulunmaları ya da diğer toplumlardaki halk şairleri ve söz ustalarının gerek bir telli veya üflemleneli enstrümandan yararlanarak gerekse bir enstrümana başvurmaksızın salt sesin ritmi ve ahengiyle onu terennüm etmeleri söz-ezgi ilişkisinin yansımaları olarak ayrıca önem arz eder. Bu sözlü/ezgili icralar sözlü yaratıcılıkla koşut olarak bir dinleyici ortamında irticalen ve canlı olarak gerçekleştirilir.

11 Cafer Özdemir, “Âşıkların Dilinden Âşıklık Geleneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2011, Cilt:4, Sayı: 17, s.130-135.

12 Cahit Öztelli, *Üç Kahraman Şair: Köroğlu, Dadaloğlu, Kuloğlu*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s.327.

13 Saim Sakaoğlu, “Ozan, Âşık, Saz Şairi ve Halk Şairi Kavramları Üzerine”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri I Genel Konular*, Ankara, 1986, s.250-251.

Saz Şairi / Âşık / Halk Şairinin Karakteristik Özellikleri

Türk saz şiiri ve öznesi saz şairi için saz ve söz doğal olarak önemli öğelerdir, ancak bu iki öğe, saz şairi veya âşık olmak için elbette yeterli değildir. Aynı zamanda saz şiiri kültürü içinde belli başlı bazı nitelikleri taşımak, sazı ve sözüyle ilgi uyandırabilmek, âşıklık geleneğiyle yetişmek, doğaçlama şiirler söylemek, âşık karşılaşmalarında telden ve dilden atışabilmek gibi birçok özelliğe sahip olmak gerekir. Bu özelliklerden başlıca olanları şunlardır:

1. Saz ve Söz Ustalığı

Saz şairlerinin adıyla müsemma olarak dikkat çeken özelliklerinin başında saz çalabilmek gelmektedir. Şairlerin büyük bir çoğunluğu saz çalıp şiirlerini onunla terennüm etmektedir. Öyle ki, Köprülü bu bağlamda saz çalamayan bir âşığın düşünemeyeceğini söyler.¹⁴ Âşık ve saz o kadar bütünleşmiştir ki, bu sanatçılara “saz şairi”, “sazlı ozan”, “çöğür şairi” gibi adlar da verilmektedir.¹⁵

Yukarıda söz konusu edilen özellikler yanında saz şairleri/âşıklar aynı zamanda iyi birer halk müzisyeni, sazı ve sözü birlikte değerlendiren ustalardır.¹⁶ Saz çalmayı bilmeyen kalem şairlerinin şiirleri istisna tutulursa saz şairlerinin şiirleri bu bağlamda birer ezgi-türkü olarak yorumlanmış, dilden söylenip telden çalınan kültürel değerler olarak söylenebilir.

2. Doğaçlama Söyleme

Pek çok halkın folklorunda olduğu gibi Türk halk kültüründe de sözlü kültürün yansıması olarak, şiirleri irticalen yani doğaçlama yoluyla söylemek çok eski zamanlardan beri ayrı bir önem arz etmektedir. Umay Günay, kökü Orta Asya Türk edebiyat geleneğine dayanan halk şiirinin başlangıcından bu yana büyük ölçüde doğmacadan yararlandığını, şiirleri hafızalarda muhafaza edip sözlü nakille yaydığını belirtmektedir.¹⁷ Bir başka çalışmada ise sanatsal yaratıcılık çerçevesinde doğaçlamaya dair şöyle demektedir:

“Edebiyatta iki türlü yaratıcılık vardır. Yazılı edebiyat geleneğine bağlı şairler, ölçülü ölçüsüz şiirlerini defalarca düşünce süzgecinden geçirdikten, pek çok hazırlık yaptıktan sonra kesin şekli ile okuyucunun önüne çıkarırlar. Bu hazırlık dönemi bazen yıllarca sürebilir. Sözlü geleneğe bağlı âşık tarzı şiirde ise geleneğin öngördüğü şekiller dâhilinde âşık, kendisine verilen ayakla şiir söylemek mecburiyetindedir. İrticalen şiir söyleyebilenler âşık olma imtiyazına sahiptir.”¹⁸

14 M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Güven Basımevi, Ankara, 1962, s.19.

15 Saim Sakaoglu, *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1992, s.219.

16 Rıza Zelyut, *Halk Şiirinde Başkaldırı*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1989, s.13.

17 Umay Günay, “17. Yüzyıl Saz Şairi Karacaoğlan’la İlgili Bir Değerlendirme”, *II. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana, 1993, s.6.

18 Umay Günay, “Halk Şiirinde ‘Ayak’ Konusunda Düşünceler”, *Millî Folklor*, Yıl: 1990, S.: 8, s.32-34.

Bu görüşüyle aslında saz şairlerinin özellikle atışma ve karşılaşmalarda görüleceği üzere şiirlerini doğaçlama olarak icra ettikleri görülür. Bu özellik saz şairi-âşık olabilmenin olmazsa olmazlarından biri olarak dikkat çeker.

3. Mahlas Kullanma

Saz şairlerinin önemli özelliklerinden biri de mahlas almaları ve şiirlerinde bunu kullanmalarıdır. “Eskiden şairlerin yapıtlarında kullandığı takma ad”¹⁹ ya da “Bir kimsenin ikinci adı”²⁰ olarak bilinen mahlas sözcüğü bugün artık bazı saz şairleri istisna tutulursa neredeyse hiç kullanılmasa da geçmiş dönemlerde halk şairleri ve divan şairlerinin edebiyat dünyasındaki adları olmuştur.

Âşıklık geleneği kapsamında; saz çalma, rüya sonrası âşık olma, bade içme, usta-çırak ilişkisi gibi geleneklerden biri de mahlas alma geleneğidir. Söz konusu gelenekle ilgili alt başlıkta ayrıca değinileceği üzere mahlas alma, saz şiiri ve bir bütün olarak halk şiirinin yanı sıra divan şiirinde de kendine yer bulmuş, şairler adları yerine mahlaslarıyla bilinir olmuştur.

Saz şiirinde de âşıklık geleneğine uygun olarak mahlas alma adeta şairler için olmazsa olmaz bir uygulama niteliğindedir. Mahlasını kendi seçen şairler olsa da genellikle şairlere usta âşıklar tarafından verilir. Bu çerçevede bazı şairler soyuna göre (Dadaloğlu), memleketine göre (Magriplioğlu), yaşam öyküsü ve tarzına göre (Koroğlu, Seyrani), mesleğine göre (Kâtibi, Sipahi), görünümüne göre (Benli Ali), inancına-tarikatına göre (Kul Nesimi, Pir Sultan Abdal) mahlaslarıyla anılırlar.²¹

Saz şairleri farklı özellikleri ve meziyetlerine göre kendileriyle özdeşleşen mahlaslarıyla şiir dünyasında var olagelmışlerdir. Günümüzde bu gelenek zayıflasa da hâlâ bazı saz şairleri aracılığıyla yaşatılmaktadır.

4. Âşıklığa Başlama Şekilleri

Saz şairleri belli bir âşıklık geleneği içinde yetişir. Ancak her bir şairin âşıklığa başlama şekli farklı olabilmektedir. Bu çerçevede bazı saz şairleri aile büyüklerinden tevarüsle veya irsiyetle çocukluktan itibaren bu geleneği öğrenip âşıklığa adım atarlar. Yani âşıklığa başlamada içinde bulunulan kültürel ortam ve yetişme koşulları yanında aileden, kökenden gelen genetik bağın da etkili olması gerçekliği etkilidir. Saz şairlerinden bir kısmı da yaşamış oldukları sevdanın yakıcılığıyla âşıklığa yönelip çıraklık sürecinde bu sevdayla kendilerini ifade eder. Bu sebeple karşılıklı veya çoğunlukla da karşılıksız bir şekilde yaşanan sevda neticesinde duygu ve düşüncelerini ifade etmek adına çeşitli yollar ararken, içinde yaşadığı toplumun saz şiiri geleneği ona bu imkânı sağlar.²²

19 Mehmet Yardımcı, *Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri -Anonim Halk Şiiri-Âşık Şiiri-Tekke Şiiri-*, Ürün Yayınları, Ankara, 2008, s.182.

20 Seyit Kemal Karaalioğlu, *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, İstanbul, 1975, s.214.

21 Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, 5. b., Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.59.

22 Metin Özarslan, *Erzurum Âşıklık Geleneği*, Akçağ Yay., Ankara, 2001, s.112.

Saz şairleri arasında âşıklığa başlama şeklinde ayrıca içinde bulunulan canlı ortamın etkisiyle kendiliğinden âşıklığa başlanıldığı da görülmekte ya da âşık fasılları ve sözlü-doğaçlama anlatı geleneğinin tanığı olarak belli başlı ustalardan hareketle saz şairliğine yöneldiği bilinir. Bu anlamda Âşık İmamoğlu, Sümmani'nin şiirlerinden ve yöre âşıklarının plaklarından; Meramî, Reyhanî'nin şiirlerinden ve eski âşıkların kitaplarından etkilenerek âşıklığa yönelen isimlerin başında gelirken ayrıca Ali Oltulu, Bayramî, Çerkezoğlu, Efendi, Eminoğlu, Âşık Emircan, Erganî, Kazanoğlu, Temelî, Yavuzer²³ gibi birçok isim de aynı şekilde saz şairliğine adım attıklarını ifade eder.

Saz şairlerinde âşıklık geleneği kapsamında ayrıca birçok saz şairinin bir rüya sonucu bade içerek âşık olması uygulaması vardır. Bu anlamda saz şairlerinden bir kısmı rüyasında saz çaldığını söylerken bir kısmı da pir elinden dolu içerek badeli âşık olduklarını söyler.²⁴

Yukarıda sözü edilen bu seçeneklerin dışında âşıklığa başlamada dikkat çeken bir diğer etken de saz şairlerinin, hayatlarını doğrudan etkileyen elim bir kaza, hastalık, ya da yaşanan bazı sıkıntılar sonucu kendilerini saz ve söz dünyasının içinde bulmalarındır. Örnek olarak Âşık Veyse'l'in sonradan kör olması, Âşık Gülhanî'nin on iki yaşındayken annesini kaybetmesinin kendisinde yarattığı acı,²⁵ Sivaslı Arife Doğan'ın eşinin kendisini terk etmesi²⁶ nedenler, onların âşıklığa yönelmelerini sağlar.

Söz konusu edilen örneklerden anlaşılacağı üzere saz şairlerinin âşıklığa başlama şekillerinin farklı olduğu; bu çerçevede saz şairlerinin irsiyet-tevarüs, sevda, rüyada bade içmek, başka âşıklardan etkilenme, hastalık, kaza gibi bazı etkenler sonucu âşıklığa yöneldikleri görülür.

5. Yetiştikleri Ortam

Saz şairlerinin önemli bir kısmı köy ortamında yetiştiği için okur-yazar olmayıp çoğunlukla diyardan diyara gezen kimselerdir. İçinde buldukları köy yaşamının kültürel özelliklerini, geleneksel yaşayışını, değerler dünyasını halk diliyle şiirlerine yansıtmışlardır. Şehirde yetişen ve nispeten eğitilmiş olan saz şairlerinin aruza ve divan şiirine olan yönelişi onlarda neredeyse yoktur.²⁷ Ancak Köprülü, genel olarak saz şairlerinin şehir çevrelerinde yetiştikleri görüşündedir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin her bir köşesinde görülen saz şairleri ve onlara bağlı olarak oluşan âşıklık geleneği özellikle şehir hayatının devamıdır.²⁸ Bu anlamda saz şiirinin salt köy mekânında geliştiği veya şairlerin tamamen okur-yazar olmadığını söylemek güçtür.

23 Metin Özarlan, a.g.e., s.115-116.

24 Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, 5. b., Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.59.

25 Metin Özarlan, a.g.e., s.116.

26 Esmâ Şimşek, "Âşıklık Geleneğinde Kadın Âşıkların Yeri ve Ayşe Çağlayan Örneği", *Yaşayan Âşık Sanatı Sempozyum Bildirileri 29-30 Kasım 2007 (Ankara)*, Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.334.

27 Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat II*, İstanbul, 1983, s.30.

28 M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Güven Basımevi, Ankara, 1962, s.22.

6. Halk Hikâyesi Anlatıcılığı

Bazı şairler aynı zamanda iyi birer halk hikâyesi anlatıcısıdır. Bu durum da normaldir. Sadece halk hikâyelerinde değil, anlatıya dayanan roman, öykü, masal gibi türlerde her zaman bir anlatıcı olmuştur.²⁹ Eski ozanların yerlerini saz şairlerine bırakmalarından sonra destanlardaki dışa dönük mücadele halk hikâyelerinde topluma yönelmiş, zenginlik-fakirlik, padişahlık-kulluk gibi sosyal farklılaşma ve problemler bu hikâyelerde yer almaya başlamış, “alp tipi” yerini “aşık tipi”ne bırakmıştır. Bunun sonucu olarak destan ve masallardaki unsurlar yerini daha gerçekçi konulara bırakmıştır. Bu çerçevede “aşık fasıllarında” saz şairleri, Kerem ile Aslı, Yûsuf u Züleyha,³⁰ Emrah ile Selvi, Âşık Garip, Köroğlu gibi halk hikâyelerini manzum ve mensur olarak icra ederek bu geleneği yaşatmaya çalışmıştır.³¹

Saz şairleri arasında uzunca bir süre varlığını güçlü olarak hissettiren hikâye anlatma geleneği son yıllarda iyice zayıflamıştır. Bunda değişen dünya şartları, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, modernizmin her alanda gittikçe artan rolünün önemli bir yeri vardır. Ancak bütün bu olumsuz koşullara rağmen saz şiiri kültürü içinde hâlâ varlığını sürdürüyor olması kayda değer bir başarı olarak görülmelidir.

7. Kullandıkları Nazım Birimi ve Ölçü

Geleneksel olarak saz şiiri ürünlerinin bir nazım birimi ve ölçüsü vardır. Şairler de belli nazım şekilleri ve türlerinden yararlandığı için doğal olarak şiirlerini çoğunlukla halk edebiyatının geleneksel nazım birimi ve ölçüsü olan dörtlük ve hece ölçüsü esasına göre söylemişlerdir. Çoğunlukla koşma ve mani nazım şekli esasına dayalı olarak ortaya çıkan semai, varsağı, koçaklama, taşlama gibi türlerde dörtlük nazım birimi ve ölçü olarak da yedili, sekizli ve on birli kalıpları başta olmak üzere hece ölçüsü kendine yer bulabilmektedir.³² Bununla birlikte saz şairlerinin bazen nazım birimi olarak beyit ve bent; ölçü olarak ise hece yerine aruzu tercih ettikleri görülmektedir.

8. Gönül Ehli Olmaları

Saz şairleri önemsedikleri pek çok hususu şiirlerine aktararak hem diğer saz şairlerine hem de halka seslenip bireysel ve toplumsal konularda duyarlılık göstermiştir. Şiirlerinde kimi zaman saz şairlerinin tutumlarına, hayata ve insana dair yaklaşımlarına da değinmiş, onun bir nevi karakteristik özelliklerini kelimelere dökmüştür. Bu bağlamda aşağıda Karacaoğlan'ın dizelerinde görüleceği üzere saz şairlerinin bariz özelliklerinden birinin de aşka, güzelliğe ve muhabbete meftun bir gönül sahibi olmalarıdır:

29 Ali Algül, Sırat Köprüsü Sultan Galiyev Romanı Üzerine Bir İnceleme, *Filoloji Alanında Akademik Çalışmalar*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020, s. 29

30 Mehmet Şahin, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Yûsuf u Züleyhâ Hikâyeleri ve Muhammed b. İbrahim'in Yûsuf u Züleyhâ'sı*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2019, s. 31.

31 Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, 5. b., Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.68-69.

32 Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s.47.

“Deli gönül gezer gezer gelirsin
 Arı gibi her çiçekten alırsın
 Nerde güzel görsen orda kalırsın
 Ben senin derdini çekemem gönül.”³³

Şair bu ifadeleriyle güzele ve güzelliğe meyleden, bir türlü uslanmayan deli gönlüne seslenerek aslında onun aracılığıyla aşk ehli, gönül ehli saz şairlerinin sevgi dolu dünyalarını dikkatlere sunmaktadır.

9. Doğruluk

Saz şiirinde şairlerin gönül eri olmalarının yanında ayrıca beli başlı bazı meziyetlere de sahip olmaları gerekmektedir. Bunlardan biri de doğruluktur. Aşağıdaki dörtlükte görüleceği üzere gelin ve nazlı kızlardan söz edilip güzellik övülürken üçüncü dizede; “Âşığız biz yalan yakışmaz bize” ifadesinde âşıkların yalana tenezzül etmedikleri gerçeği dikkatlere sunulmaktadır:

“Altun düğme dikmiş kırmızı yüze
 Sürmeler çekmiş de mest ala göze
 Âşığız biz yalan yakışmaz bize
 Gelin hiç söylemez kız nazlı güzel”³⁴

Bu ve benzeri birçok şiirde sevgi, güzellik, hasret, ayrılık, gurbet gibi duygusal çerçevedeki temalara yer verilirken dahi satır arasında bireysel ve toplumsal ahlak adına önem atfedilen doğruluk konusuna değinilip saz şairleri için olmazsa olmaz niteliklerden biri olarak dile getirilmektedir.

10. Kanaatkârlık

Doğruluk ve tevazu yanında aynı zamanda dünya malına, maddiyata önem vermemek, önceliği sevgi ve güzellik olmak esası şiir diliyle halka arz edilmiştir. Bu çerçevede aşağıda Sümmânî'nin dörtlüğüne görüleceği üzere, nasıl ki güzellerin âşığa insafi yoksa âşıkların da altın ve gümüşü olmaması gerektiği dile getirilmiştir:

“Âşıklar beyhude gurbeti gezer
 El oğlu ariftir ne olsa sezer
 Güzellerde insaf bizde sim ü zer
 Ne kışın bulunur ne yaz bulunur”³⁵

33 Saim Sakaoğlu, *Karaca Oğlan*, 2.b., Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s.475.

34 Saim Sakaoğlu, a.g.e., s.475-476.

35 Abdülkadir Erkal, *Âşık Sümmânî*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2007, s.304.

Saz şiirinde elbette şiirin ve insanî gerekliliğin yansıması olarak evrensel nitelikteki değerler, insanî yaklaşımlar şiirlerde sıkça yer almıştır. Fakat burada söz konusu edildiği üzere her bir şairi; yokluğa sabreden, varlık anında ise şükreden kanaatkâr kimseler olarak idealize etmek güçtür. Bu bağlamda şairlerin tümü için genel geçer bir nitelik olmasa da aşağıdaki örnekte görüleceği üzere bir âşığın kanaatkâr olması tercih edilen, önemsenen bir değer olarak dile getirilmektedir:

“Âşık sazını alınca
Hak nişanın oklamalı
Elde varı azalınca
Dilde şükürü çoklamalı”³⁶

Seyranî, elinde sazı, dilinde şiirleriyle doğruluğu, erdemliliği anlatırken; “Elde varı azalınca / Dilde şükürü çoklamalı” ifadesiyle şükür ve kanaatkârlığın önemine dikkat çekmektedir.

11. Kadere Rıza Gösterme

Kader konusu imanın bir gereği olarak saz şairinin yaşamında olduğu gibi şiirinde de kendine yer bulur. Bu çerçevede kimi şairler kadere bakışta teslimiyet ve rızanın uzağında bir bakış açısına sahip olsa da genellikle kadere rıza gösterilmekte, sevinç ve üzüntü onun tezahürü olarak görülür.

Kâtibî, bunu aşağıdaki dörtlükte görüleceği üzere kişi için sıla kadar gurbetin de gerekli olduğu düşüncesi çerçevesinde dile getirir:

“Kişiye vatan da gerek gurbet de
Huda maksudunu verir elbette
Diyar-ı gurbette, kûy-ı hasrette
Bize de Kâtibi derler ad ile”³⁷

Bu dörtlükte ve benzeri metinlerde, sözlü gelenek temsilcisi için, kanaatkârlık başlığında değinildiği üzere kadere rıza göstermek anlayışı neredeyse her biri için geçerli bir nitelik olarak görülür. Bu anlamda çoğu şair, Allah'ın kendileri için takdir ettiğinin vaki olacağına inanarak kaderine rıza gösterme eğilimindedir.

36 Hasan Ali Kasır, *Develili Seyranî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1984, s.106.

37 M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Güven Basımevi, Ankara, 1962, s.146.

Sonuç

Sözlü gelenek belli başlı temsilciler aracılığıyla geçmişten günümüze ulaşır. Bu bağlamda sözlü gelenek odağında Türk halk şiirinin temsilcisi / aktarıcısı olan şairler vardır. Başka coğrafyalarda farklı adlarla bilinse de özellikle Anadolu sahasında “saz şairi”, “âşık” ve “halk şairi” terimlerinin çoğunlukla tercih edildiği görülür. Bu terimlerin her biri kültürel birikimin ve kadim bir tecrübenin yansıması olarak önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada söz konusu terimlerin çerçevesi belirlenerek kavramsal olarak değerlendirilmiş ve nihayetinde “saz şairi” adı tercih edilmiştir. Nasıl ki tasavvufi şiirde “tekke şiiri”, ya da klasik şiirde “divan şiiri” adlandırması o şiirin kültürel kodlarına tekabül ediyorsa, icra edildiği veya cem edildiği yerle bağlantılı olarak belirleyici bir özellik etrafında şekilleniyorsa, kanaatimizce saz şiiri de onu diğer şiir anlayışlarından ayıran, belirgin bir öge olan “saz”la bağlantılı olarak adlandırılabilir. Ayrıca saz, söz ve ezgi ilişkisi dikkate alındığında bu tercihimizin nedenelliği daha açık görülebilir. Elbette bu hususta saz şiiri adını tercih eden araştırmacılar kadar bu şiir kültürünü “âşıklık geleneği” çerçevesinde değerlendirerek “âşık şiiri” ve öznesi için de “âşık” adlandırmasında bulunması olağandır. Ancak saz şiirinin ayrıca müzikle de bağlantılı olarak icra edilmesi, şiirlerde müzikalitenin dikkat çekmesi, sazın ilham ve hünerin taşıyıcısı olarak konumlanması bu şiir geleneğinin saz şiiri olarak tanımlanmasına ayrıca imkân sunmaktadır. Öte yandan “halk şairi” terimi ise aidiyet bağlamında onu var eden halka atıfta bulunarak, yüksek zümre / aydın veya divan edebiyatı mensubu olarak bilinen şairlerden ayırt etmek için kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, “saz şairi”, “âşık” ve “halk şairi” terimleriyle değerlendirdiğimiz sözlü gelenek özneleri, bireysel konulardan toplumsal sorunlara, dinî yaşamdan siyasete, felekten doğa ve hayvanlara kadar pek çok farklı konuda şiirleriyle adeta yaşadıkları çağın tanığıdır. Geçmiş kültürel birikimi aktarmanın yanı sıra yaşadıkları dönemin gerçekliğini gelecek kuşağa aktarırlar. Bu süreçte âşıklık geleneği çerçevesinde şekillenen “saz-söz ustalığı”, “doğaçlama söylemek”, “telden-dilden atışmak”, “mahlas kullanmak” gibi bazı niteliklerin yanından onların karakterini oluşturan gönül ehli olmak, doğruluk, kanaatkârlık, kadre rıza göstermek gibi özellikler dikkat çeker. Söz konusu bu karakteristik değerler, “saz şairi” / “âşık” / “halk şairi” gibi terimlerle bilinen sözlü gelenek öznelerinin tamamlayıcı öğeleri arasında yer alarak ayrıca önem arz ettiği görülür.

Kaynakça

- Algül, Ali, Sırat Köprüsü Sultan Galiyev Romanı Üzerine Bir İnceleme, *Filoloji Alanında Akademik Çalışmalar*,(1-32), Gece Kitaplığı, Ankara, 2020.
- Artun, Erman, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, 5. b., Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Azar, Birol, “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Türk Saz Şiiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl, 2007, C.: 17, S.: 2, s.120.
- Başgöz, İlhan, *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, A.H. Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul, 1956.
- Boratav, Pertev Naili, *Halk Edebiyatı Dersleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Boratav, Pertev Naili, *Folklor ve Edebiyat II*, İstanbul, 1983.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, 9. b., Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Erkal, Abdülkadir, *Âşık Sümmânî*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2007.
- Günay, Umay, “Halk Şiirinde ‘Ayak’ Konusunda Düşünceler”, *Milli Folklor*, S.: 8, Yıl: 1990, s.32-34.
- Günay, Umay, “17. Yüzyıl Saz Şairi Karacaoğlan’la İlgili Bir Değerlendirme”, *II. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana, 1993.
- Güzel, Abdurrahman-Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 6. b., Ankara, 2010.
- İlaydın, Hikmet, *Türk Edebiyatında Nazım*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- Karaalioglu, Seyit Kemal, *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, İstanbul, 1975.
- Kasır, Hasan Ali, *Develili Seyranî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1984.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Saz Şairleri*, Güven Basımevi, Ankara, 1962.
- Köprülü, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1989.
- Köprülü, M. Fuad, *Saz Şairleri*, 3. b., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Özarlan, Metin, *Erzurum Âşıklık Geleneği*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- Özdemir, Cafer, “Âşıkların Dilinden Âşıklık Geleneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2011, Cilt:4, Sayı: 17, s.130-146.
- Öztelli, Cahit, *Üç Kahraman Şair: Koroğlu, Dadaloğlu, Kuloğlu*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
- Sakaoğlu, Saim, “Ozan, Âşık, Saz Şairi ve Halk Şairi Kavramları Üzerine”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri I Genel Konular*, Ankara, 1986, s.247-251.
- Sakaoğlu, Saim, *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1992.
- Sakaoğlu, Saim, *Karaca Oğlan*, 2.b., Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.
- Şahin, Mehmet, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Yûsuf u Züleyhâ Hikâyeleri ve Muhammed b. İbrahim’in Yûsuf u Züleyhâ’sı*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2019.
- Şimşek, Esmâ, “Âşıklık Geleneğinde Kadın Âşıkların Yeri ve Ayşe Çağlayan Örneği”, *Yaşayan Âşık Sanatı Sempozyum Bildirileri 29-30 Kasım 2007* (Ankara), Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.329-344.
- Yardımcı, Mehmet, *Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri -Anonim Halk Şiiri-Âşık Şiiri-Tekke Şiiri-*, Ürün Yayınları, Ankara, 2008.
- Zelyut, Rıza, *Halk Şiirinde Başkaldırı*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1989.